

УДК 374.2: 577.4.07.3

Корсун С.Г., Бонюк З.Г. (Україна, Київ)

ТОКСИКОЛОГІЧНИЙ СТАН ҐРУНТІВ УРБОТЕРИТОРІЙ

Кожні 5 років площа земель, які відводяться під міську забудову, збільшується у середньому на 20%, що складає 35-40 тис. га, з яких половина орних [7]. Отже, масштаби техногенних процесів, пов'язаних з функціонуванням урботериторій, з роками також розширюються. При цьому слід зважати на невпинну розбудову приміських агроландшафтів, на яких це позначається найбільшою мірою.

Одним з шляхів формування раціонального процесу урбанізації є дотримання екологічно доцільного співвідношення природної та штучної підстилаючої поверхні. Втім якість міських земель, включаючи приміську зелену зону, має тенденцію до погіршення. Основними причинами цього вважають:

- руйнування ґрунтового покриву підчас будівельних робіт, в тому числі утворення похованих ґрунтів;
- створення штучного ґрунтового покриву із значним вмістом використанням будівельного сміття, так званих насипних ґрунтів;
- зміна властивостей ґрунтів рекреаційних зон у зв'язку з механічним впливом (витоптуванням);
- забруднення ґрунтів побутовим сміттям, та рідкими побутовими і промисловими відходами, викидами автотранспорту.

Враховуючи такі зміни можна передбачати, що ґрунт урботериторій, накопичуючи токсичні сполуки, може стати джерелом вторинного забруднення довкілля.

Метою наших досліджень було встановити токсикологічний стан ґрунтів у місті Києві. Зручним полігоном для таких досліджень є територія Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна. Адже ботанічний сад розміщений в центрі міста, що дозволяє виявити техногенне навантаження, пов'язане з інтенсивним впливом пересувних джерел забруднення (автотранспорт, проведення реставраційних, будівельних робіт тощо) та стаціонарних джерел – завод „Ленінська кузня” (в останнє десятиріччя не функціонує), завод медпрепаратів (нині не функціонує), ТЕЦ тощо.

Особливо цінним для наших досліджень є те, що ботанічний сад закладено у 1839 році і верхній шар ґрунтового покриву, зазнаючи періодично механічного антропогенного впливу (зріз ґрунтів підчас формування терас, завезення торфу, родючого ґрунту, внесення добрив), все ж більшою мірою залишився цілинним або є тривалим перелогом. За таких умов техногенне забруднення довкілля протягом тривалого часу депонувалось ґрунтом урботериторії.

Матеріали та методи досліджень

На відкритій території ботанічного саду площею близько 9 га у 2007- 2008 роках було обстежено 100 точок, які облаштовано як стаціонарні пункти для проведення екологічного моніторингу, складовою якого є екотоксикологічні дослідження. Точки розміщено так, щоб була охоплена вся територія ботанічного саду і максимально врахована непорушність природного шару ґрунту.

Серед багатьох токсикологічних характеристик ґрунту звернули особливу увагу на концентрацію важких металів (ВМ). У ґрунті визначали вміст кислоторозчинної фракції (витяжка 1н НСІ) та рухомих форм (витяжка ацетатно-амонійного буферного розчину рН 4,8) ВМ. Оскільки саме кислоторозчинна форма є інтегральною характеристикою інтенсивності антропогенного впливу в екосистемі, а ефективний вплив на біологічні об'єкти едафотопу оцінюють за кількістю рухомих форм ВМ.

Морфологічне обстеження ґрунтового покриву проводили згідно методики, розробленої М.І. Полупаном та ін. [6]. При відборі зразків ґрунту, готуванні їх до аналізу, аналізуванні та оцінюванні результатів користувались чинними в Україні нормативними та методичними документами [1-5].

Результати та їх обговорення

Дослідження показали, що за агрохімічними та екотоксикологічними показниками верхній 0-20 см шар ґрунтового покриву відзначався високою пістрявістю залежно від антропогенного впливу,

пов'язаного з доглядом рослин та техногенним пресингом, визначеним процесами, характерними для потужного урбоцентру. В таблиці 1 вказано мінімальні, максимальні та середні значення характеристик ґрунту.

Було встановлено, що кількість ніколу майже у всіх випадках знаходиться в межах фону, визначеного нормативним документом [5], і зафіксовано лише одну точку з накопиченням цього елемента у небезпечній для довкілля кількості. Вміст купруму лише у 20% точок був в межах фону, більшість території ботанічного саду характеризувалась слабким та помірним рівнем забруднення. Виявлено лише окремі випадки середнього (7% точок) та дуже високого забруднення (1% точок).

Серед визначених нами елементів основними носіями токсикологічної небезпеки виявились цинк, плюмбум, кадмій. Кількість точок, що відповідали фоновому вмісту цинку складала 1%, слабко забрудненим був ґрунт в 7% точок, основна ж територія ботанічного саду характеризувалась помірним рівнем забрудненості. Хоча відмічено випадки середнього (10%), підвищеного (7%), високого (1%) та дуже високого рівнів (4%).

Таблиця 1

Токсикологічна характеристика ґрунтового покриву Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна (шар 0-20 см)

Характеристики ґрунтового покриву	Мінімальне значення	Максимальне значення	Середня величина
Кислотність обмінна, рНсол	4,33	7,76	6,19
Кислоторозчинна форма купруму, мг/кг	3,2	83,6	12,1
Кислоторозчинна форма цинку, мг/кг	9,3	354,3	43,0
Кислоторозчинна форма плюмбуму, мг/кг	5,0	230,1	24,1
Кислоторозчинна форма ніколу, мг/кг	1,0	7,4	3,21
Кислоторозчинна форма кадмію, мг/кг	0,1	1,5	0,39
Манган, витяжка ацетат.-амоній. буфер, мг/кг	1,0	187,7	38,25

Найбільш однорідним було забруднення ґрунтів кадмієм. Більшість точок відзначалась слабким рівнем забрудненості. Лише у 13% точок відмічено підвищення до помірного та у 1% точок - до середнього. Надвисоких концентрацій елемента не виявлено.

На території ботанічного саду не вдалось виявити точок з фоновим вмістом плюмбуму. Слабким рівнем забрудненості характеризувались лише 11% точок. Основна ж їхня кількість відповідала середньому та підвищеному рівню, а у 9% точок відмічено високий і у 15% - навіть дуже високий вміст металу.

Ґрунти території ботанічного саду мають найчастіше нейтральну або близьку до нейтральної реакцію середовища (рНсол.). Лише у 8% точок ґрунти відносилися до групи сильно кислих та кислих. За таких умов більш показовим при виявленні забрудненості ґрунту манганом є ацетатно-амонійної витяжки з рН4,8. Основна частина території ботанічного саду не забруднена манганом, відсоток забруднених точок складає 35%.

Загалом, при дослідженні верхнього шару ґрунту території ботанічного саду виявлено, що точки з найвищим вмістом ВМ у кислоторозчинній формі знаходяться у різних частинах обстеженої території. Екстремальні точки ВМ виникли поблизу шляхопроводів та місць колишніх звалищ побутового сміття.

З метою дослідження процесів міграції хімічних елементів у ґрунтовому профілі було закладено п'ять розрізів ґрунту у північно-східній частині ботанічного саду: **розріз № 1** – це ділянка Пінетуму (III розсадник (K2), тип ґрунту - дерновий опідзолений на давньоалювіальних псевдофібрових пісках; **розріз 2** - ділянка Пінетуму (III розсадник (K2), тип ґрунту - дерновий опідзолений на давньоалювіальних псевдофібрових пісках; **розріз 3** - „Федорова Гора” (ділянка кизильників, середня частина схилу північно-східної експозиції (K7), тип ґрунту - дерновий опідзолений глеюватий; **розріз № 4** - квітково-декоративна ділянка В6, тип ґрунту – сірий лісовий на давньоалювіальних псевдофібрових пісках; **розріз 5** - північна частина ділянки кизильників („Федорова гора”, пониззя північного схилу (K10-K11), тип ґрунту – сірий лісовий.

Встановлено, що профілі №1 і 2 (Пінетум) у верхньому горизонті мали відповідно помірне та слабке забруднення цинком, середнє та підвищене плюмбумом, слабке кадмієм (табл. 2). Дерновий ґрунт „Федорової гори” (профіль №3) у верхньому горизонті мав перевищення фону за купрумом (слабке забруднення), цинком (помірне забруднення), плюмбумом (підвищений рівень забруднення), кадмієм (слабке забруднення).

Ґрунт в акумулятивній зоні „Федорової гори” (профіль №5) відзначається слабким забрудненням купрумом, кадмієм, помірним - цинком, дуже високим – плюмбумом. Причому кількість свинцю перевищує загально - санітарну норму, встановлену щодо ґрунту [3].

На квітково-декоративній ділянці (профіль №4) виявлено слабе забруднення купрумом і кадмієм, помірне – цинком, високе – плюмбумом.

Важкі метали є малорухомими у ґрунті і потрапляючи на його поверхню у звичайних умовах концентруються у верхньому 0-10 см шарі ґрунту. Їхня низхідна міграція може відбуватись лише у зв'язку з глибоким обробітком ґрунту, систематичним використанням органічних добрив та достатнім зволоженням.

Аналіз ґрунту з обстежених профілів засвідчив накопичення кислоторозчинних форм плюмбу і кадмію не лише у верхньому, а й нижчих горизонтах. Підвищення міграційної здатності ВМ пов'язано з систематичним поливанням рослин на території ботанічного саду, легким гранулометричним складом ґрунту (в більшості випадків), безперервним надходження цих металів на поверхню ґрунту протягом тривалого періоду.

Встановлено, що обидва профілі Пінетуму (№1 і №2) мали перевищення фону кислоторозчинної фракції за свинцем у всіх генетичних горизонтах, а за кадмієм – лише профіль №1, який розміщений нижче по схилу. Позитивні результати міграції важких металів також встановлено в ґрунтах „Федорової гори”. Ґрунт генетичних горизонтів, включаючи ґрунтоутворювальну породу, в профілі №3 були забруднені плюмбумом та кадмієм, а в профілі підніжжя „Федорової гори” забрудненими виявились лише верхні два горизонти.

При визначенні ефективного забруднення ґрунту (рухома форма ВМ, визначена у ацетатно-амонійному буфері рН 4,8) встановлено небезпечну для біологічних об'єктів концентрацію плюмбу і цинку у верхньому горизонті всіх обстежених профілів. Забруднення ґрунту рухомими формами цинку у профілях №1, 2, 3, 5 було слабким, у профілі №4 – помірним, але перевищення загально-санітарного рівня, встановленого санітарними нормами щодо ґрунту [3], не спостерігалось. Тоді як кількість плюмбу змінювалась від слабого (профіль №1) та середнього (профілі № 2, 4) до підвищеного (профіль №3) та дуже високого (№5) рівня забруднення. У профілів №1, 2, 3, 5 небезпечна кількість рухомого плюмбу накопичувалась не лише у верхньому горизонті, а і в усьому профілі, включаючи верхній шар ґрунтоутворювальної породи.

Дослідження екотоксикологічного стану ґрунтів ботанічного саду не виявило перевищення фонові кількості [5] марганцю та нікелю як у верхньому горизонті обстежених профілів, так і у тих, що розміщені нижче.

Кількість ВМ у ґрунті урботериторій зумовлюється різними факторами. Але в межах ботанічного саду вирішальним є техногенний вплив, пов'язаний з тривалим впливом пересувних джерел забруднення. Територія ботанічного саду обмежена напруженими автомагістралями: бульвар Т.Шевченка, вул. Комінтерну, вул. Ветрова, вул. Толстого. Саме тому верхній шар ґрунту всіх профілів відзначався перевищення фонового вмісту кислоторозчинної фракції деяких ВМ.

Накопичення екстремальних кількостей ВМ у ґрунтах урботериторій може створювати загрозу для довкілля, оскільки, частки забрудненого ґрунту можуть з потоками повітря надходити до приземних шарів атмосфери, забруднюючи повітря, або мігрувати з низхідними потоками вологи за межі ґрунтового профілю та зони аерації ґрунту, забруднюючи гідросферу.

Отже, накопичення хімічних елементів та сполук ґрунтами в межах сучасних урботериторій є реальним вторинним джерелом забруднення довкілля. Зниження інтенсивності накопичення токсичних елементів і сполук ґрунтом рекреаційних зон в межах урботериторій можливо за умови: зменшення техногенного пресингу в межах урботериторії; утилізації листяного опаду за межами рекреаційної зони; підтримання постійного покриття ґрунту трав'янистим фітоценозом; розширення територій рекреаційних зон міста Києва.

Вміст кислоторозчинної фракції важких металів у генетичних горизонтах ґрунтових профілів (Ботанічний сад ім. акад. О.В.Фоміна)*

Генетичні горизонти профілів ґрунту	Важкі метали, мг/кг ґрунту						
	купрум	цинк	нікол	плюмбум	кадмій	манган	ферум
	витяжка 1 Н НСІ					витяжка 0,1 Н Н ₂ SO ₄	
Профіль № 1							
Нек	6,2	23,0	3,4	17,3	0,4	55,4	126,9
Нр(i)	4,5	11,3	1,9	17,9	0,2	24,2	42,2
Pi(h)	1,7	3,0	1,5	6,7	0,2	8,0	15,1
Pf	0,1	0,6	0,4	0,9	0	3,5	87,7
Профіль № 2							
Не	6,3	19,4	2,4	21,1	0,3	36,9	46,1
Нр(i)	4,5	10,3	1,8	15,3	0,1	21,7	32,4
Pi(h)	1,9	3,8	1,3	7,5	0,1	5,7	22,7
Pf	6,4	0,8	0,2	1,0	0	3,2	6,3
Профіль № 3							
Не(k)	11,3	28,5	6,6	24,8	0,5	62,5	63,8
Нigl(k)	4,0	5,9	6,7	14,8	0,4	22,2	17,2
Pgl(k)	1,8	3,6	6,0	12,6	0,3	16,6	13,6
PGL(k)	2,3	4,2	5,7	11,3	0,4	16,5	13,3
Профіль № 4							
НЕ	11,7	34,8	2,1	26,5	0,2	59,0	59,2
Іh	1,5	4,2	0,5	3,0	0,1	11,7	27,3
Pi	0,5	2,0	0,3	1,0	0	8,2	24,5
P ₁ f	0,4	1,1	0,4	0,9	0	5,2	16,9
P ₂ f	0,7	2,0	0,7	1,7	0,1	3,7	38,5
Профіль № 5							
НЕ	12,5	21,3	3,0	30,1	0,3	44,4	48,7
Іh	2,2	4,6	1,2	8,5	0,2	11,2	45,0
I	0,9	2,6	1,1	4,4	0,1	6,3	31,4
PIf	0,7	2,5	0,9	2,1	0,1	4,6	20,2
PGL	4,3	6,0	2,8	8,2	0,2	18,2	40,8

* в таблиці виділено кольором величини, що перевищують фоновий вміст кислоторозчинних форм елементів у ґрунті відповідно до нормативного документу [5].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ДСТУ 4362:2004 Якість ґрунту. Показники родючості ґрунтів.
2. ДСТУ ISO10390 :1994, IDT Якість ґрунту. Визначення рН.
3. Збірник важливих офіційних матеріалів з санітарних і протиепідемічних питань. У 10 томах. Том V. Частина 3, К.: „МОЗ України”, 1999. – 274 с.
4. Методи аналізів ґрунтів та рослин. Методичний посібник. За ред. С.Ю. Булигіна – Харків, 2000.- 157с.
5. Методика суцільного ґрунтового-агрохімічного моніторингу сільськогосподарських угідь України (Керівний нормативний документ)/ Під. ред. О.О. Созінова, Б.С. Прістера. – К. - 1994.
6. Полупан М.І., Соловей В.Б. та ін. Визначник еколога генетичного статусу та родючості ґрунтів України. – К.: «Колбіг». – 2005. – 303с.
7. Чайка В.Є. Урбоекологія. – Вінниця: 1999. 368 с.